

กระบวนทรรศน์เชิงพุทธจริยศาสตร์ในการค้าประกัน ความมั่นคงครอบครัวไทยหลังนวยุค The Buddhist Ethics Paradigm That Justified in the Postmodern Thai Families

สวัสดิ์ อโนทัย Sawat Anothai*

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มุ่งศึกษาค้นหาเกี่ยวกับปัญหาครอบครัวไทยที่กำลังเกิดขึ้นในสังคมหลังนวยุค 3 ประเด็น คือ 1) การตกเป็นเหยื่อที่โหดร้ายมากับกระแสโลกาภิวัตน์จนนำไปสู่สังคมบริโภคนิยม 2) ความเครียดที่เกิดจากสภาพเศรษฐกิจในท่ามกลางของการแข่งขันภายใต้ทุนนิยม 3) สภาพปัญหาจริยธรรมของครอบครัวอันเกิดจากการนอกใจคู่ครองตน อีกทั้งทางออกของการแก้ปัญหาด้วยการพึ่งพาเครื่องดีมของมินเมา โดยศึกษาประเด็นเหล่านี้ว่าสามารถจะนำกระบวนทรรศน์เชิงพุทธจริยศาสตร์มาบูรณาการเพื่อค้าประกันให้เกิดความมั่นคงของสถาบันครอบครัวไทยหลังนวยุคได้หรือไม่

ผลการศึกษาพบว่า สามารถนำพุทธจริยศาสตร์มาประยุกต์ใช้เพื่อให้เกิดความมั่นคงของครอบครัวไทยในสังคมหลังนวยุคได้ กล่าวคือ ครอบครัวไทยในสังคมหลังนวยุคเป็นครอบครัวที่ต้องขับเคลื่อนด้วยการมีชีวิตด้วยปัญญาที่ต้องนำหลักสัมมาทิฐิและสัมมาสังกัปปะมาใช้ในความเข้าใจในกฎไตรลักษณ์ที่ว่าสรรพสิ่งมีสภาวะของการเปลี่ยนแปลง ไม่สามารถดำรงอยู่อย่างเดิมและไม่สามารถจะมีตัวตนอย่างแน่นอนตายตัว ความไม่แน่นอนคือความแน่นอน การเปลี่ยนแปลงเป็นสิ่งที่จริงแท้แน่นอน ครอบครัวไทยหลังนวยุคต้องเข้าใจในปรากฏการณ์แห่งการพลิกผันโดยเฉพาะเศรษฐกิจในยุคดิจิทัล อิทธิพลการเปลี่ยนแปลงของสังคมหลังนวยุคได้ส่งผลความเครียดต่อบุคคลที่มีศักยภาพไม่พร้อมในการแข่งขันภายใต้ระบบทุนนิยมแบบดิจิทัล ควรนำหลักไตรสิกขาที่ว่าด้วยสมาธิ อันประกอบด้วย สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ ด้วยการนำสารัตถะมาประยุกต์ใช้ คือ การใช้สติอยู่เสมอในการครองชีวิต ดำรงตนอยู่ด้วยความไม่ประมาท มีความระมัดระวังตัว ป้องกันไม่ให้เกิดไปเป็นเหยื่อที่มากับเทคโนโลยีสารสนเทศ สืบเนื่องจากสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว มีบางคนในครอบครัวไทยหลังนวยุคเลือกทางออกด้วยการประพฤติตนออกนอกกลุ่มของครรลองครองธรรมทั้งปัญหาอันเกิดจากใจคู่ครองและ/หรือการพึ่งพาเครื่องดีมของมินเมา ปัญหาดังกล่าวนี้ ควรนำพุทธจริยศาสตร์ขั้นพื้นฐาน คือ ศีล 5 มาเป็นแนวทางในการกำกับ หากพิจารณาถึงคุณค่าทางจริยธรรมของศีล 5 นี้แล้วมุ่งต้องการให้เกิดความปกติสุขและความสงบสุขของสังคมเป็นพื้นฐานด้วยการไม่ละเมิดสิทธิ (Right) และให้มีความตระหนักในความรับผิดชอบ (Obligation)

* อาจารย์ประจำหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญาและศาสนา มหาวิทยาลัยเซนต์จอห์น

ดังนั้น เมื่อนำพุทธจริยศาสตร์มาเสริมสร้างสังคมครอบครัวที่เป็นลักษณะระบบฟัวเดียวเมียเดียว จะทำให้เกิดการร่วมมือในการสร้างความมั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืนและสันติสุขของครอบครัวได้

คำสำคัญ: กระบวนทรรศน์ พุทธจริยศาสตร์ การค้าประกันความมั่นคง ครอบครัวไทยหลังนวยุค

Abstract

This academic study aims to find out the 3 Thai family problems in the postmodern society, namely 1) being the victims of global consumerism 2) the pressure resulting from the economic situations of the competition in the capitalism system, and 3) the ethical problem stemming from the unfaithful spouses and problem solving by resorting to the intoxicants. Could these problems be solved through the application of Buddhist ethic paradigm to guarantee the security of Thai families in the postmodern society?

The study findings have showed that Buddhist ethics can be applied to strengthen the Thai postmodern families. That is to say, the families could be driven by living wisdom which would lead to Right Understanding and Right Thoughts to realize the Three Common Characteristics of all conditioned things being impermanent, subject to stress and conflict and soulless. Impermanence is permanent. Change is real. So, the families must know the phenomena of disruption, especially the economy in the digital era. The influence of the postmodern societal changes result in the stress for those who are potentially incapable of competition in the digital capitalism. They should instead apply the Threefold Training on Right Effort, Right Mindfulness and Right Concentration. It is essential they have to live with mindfulness, heed and care to prevent the dupe with information technology. Regarding the social disruption, some in the postmodern families have chosen their path of illegitimate behavior being unfaithful partner or taking intoxicants. These problems could be avoided by practicing Buddhist ethics of five precepts with its ethical value aiming at normal happiness and peacefulness of society based upon the right and obligation for one another. Therefore, the application of the Buddhist Ethics would help strengthen the families to become monogamy families, and with family members' cooperation would build up stable, prosperous, sustainable and peaceful families.

Keywords: Paradigm, Buddhist Ethics, Justification, Postmodern Thai Families

บทนำ

หากนำประเด็นการแสวงหาแนวทางการสร้างหลักค้าประกันความมั่นคงของครอบครัวนี้มาพิจารณาในมุมมองปรัชญาสังคม จะเห็นว่า ตลอดระยะเวลาที่มนุษย์พยายามแสวงหาความมั่นคงมาตลอด กล่าวคือ มนุษย์พยายามเรียกร้องเพื่อให้ได้การค้าประกันด้านลัทธิ เสรีภาพ ความปลอดภัย การตอบสนองต่อความจำเป็นขั้นพื้นฐานในการดำรงชีวิตอยู่ในสังคมอย่างมีศักดิ์ศรี ซึ่งเป็นมาตั้งแต่ครั้งอดีตนจนถึงปัจจุบัน ข้อเรียกร้องของมนุษย์เพื่อนำไปสู่ความมั่นคงนั้นมาจากหลายเหตุ อาทิ แรงบีบคั้นจากภัยธรรมชาติ โรคระบาด สงคราม การดำเนินนโยบายที่ไม่เกิดความเป็นธรรมอย่างเสมอภาคให้กับทุกภาคส่วน ถึงเหล่านี้สามารถเห็นได้จากการพัฒนาการของความมั่นคงของมนุษย์ที่มีความสัมพันธ์กับกระบวนทรรศน์ทางปรัชญาสังคมของมนุษย์ ซึ่งอาจจะมองเป็น 3 ยุค คือ ปรัชญาสังคมก่อนนวยุค ปรัชญาสังคมนวยุค และ ปรัชญาสังคมหลังนวยุค ผู้วิจัยจักได้ขยายความดังต่อไปนี้

1. กระบวนทรรศน์ทางปรัชญาสังคมก่อนนวยุค : สามารถแบ่งย่อยออกเป็น 3 กระบวนทรรศน์ (กิริติ บุญเจือ, 2546: 13-18) คือ

1.1 กระบวนทรรศน์ยุคดึกดำบรรพ์ (Primitive Paradigm) เป็นกระบวนทรรศน์ปรัชญาบริสุทธิ์ของมนุษย์ยุคดึกดำบรรพ์ที่มีความเชื่อว่าเป็นกสิภพ (Chaos) กสิภพ คือ ความเชื่อที่ว่าทุกสิ่งทุกอย่างไม่มีกฎเกณฑ์ในตัวเอง เป็นไปตามอำนาจเบื่องบนที่เรียกว่า เทพเจ้า (Gods) เทพเจ้าเป็นผู้มีอิทธิฤทธิ์จะดลบันดาลให้เป็นไปอย่างไรก็ได้ มนุษย์ในยุคนี้จึงพยายามหาวิธีการเพื่อให้เข้าถึงต่อน้ำพระทัยเบื่องบน เพราะหากปฏิบัติให้เทพเจ้าเกิดความพึงพอใจ ก็จะได้ในสิ่งที่แต่ละคนปรารถนา ดังนั้น ทุกคนจึงหันมาเอาใจน้ำพระทัยเบื่องบน ซึ่งถือว่าเป็นการทำดีในโลกนี้เพื่อโลกหน้าจะได้ประสบกับความสุข พวกเขามีความเชื่อว่า “มุ่งโลกนี้ให้ดีไว้ โลกหน้าจะดีเอง” กล่าวคือผู้ที่สามารถเอาใจเทพเจ้าให้พอใจได้ในโลกนี้ โลกหน้าพวกเขาจะดีตามไปด้วย ซึ่งเป็นการกระทำโดยมุ่งผลประโยชน์เฉพาะหน้าในโลกนี้ แต่ส่งผลถึงโลกหน้า อย่างไรก็ตาม กระบวนการเอาใจน้ำพระทัยเบื่องบนของคนยุคนี้กระทำโดยผ่านร่างทรง (Mediator) ผู้สื่อความต้องการของมนุษย์สู่เทพเจ้า และนำพระประสงค์ของเทพเจ้ามาสู่มนุษย์ อิทธิพลปรัชญาบริสุทธิ์ของคนยุคดึกดำบรรพ์ได้ส่งผลก่อให้เกิดจารีตประเพณีที่ต้องประพฤติปฏิบัติตาม ๆ กันมาตามการถ่ายทอดหรือบอกกล่าวของร่างทรง ทุกเผ่าทุกกลุ่ม ทุกครอบครัว จักต้องปฏิบัติตามโดยเฉพาะหัวหน้าเผ่าซึ่งถือว่าเป็นกลไกสำคัญของการประกันความมั่นคงของครอบครัวและสังคม สมาชิกของสังคม (รวมถึงสมาชิกของครอบครัว) จะไม่มีสิทธิเสรีภาพ ความเท่าเทียมทางสังคม เพราะทุกอย่างถูกกำหนดโดยเทพเจ้า

1.2 กระบวนทรรศน์ยุคโบราณ (Ancient Paradigm) เป็นยุคที่มีการปรับเปลี่ยนความคิดที่มีความเชื่อในอำนาจเบื่องบนมาเป็นการสร้างความเชื่อมั่นในศักยภาพของมนุษย์ มนุษย์

มีความเชื่อมั่นในสติปัญญาของตัวเอง เริ่มมีการค้นหากฎเกณฑ์ของโลกแล้วจึงยอมรับกันว่า ทุกสิ่งทุกอย่างย่อมมีกฎเกณฑ์ที่เรียกว่า เอกภพ (Cosmos) ในยุคนี้จึงได้เกิดนักคิดมากมาย เช่น ทาเลส (Thales) ผู้เชื่อว่า โลกมีกฎเกณฑ์ในตัวเอง พระพุทธเจ้าทรงค้นพบกฎสังขธรรมอันเป็นกฎธรรมชาติของโลก ขงจื้อและเล่าจื้อ ต่างค้นพบหลักเต๋าอันเป็นกฎธรรมชาติ โดยเล่าจื้อเน้นเต๋าในฐานะธรรมชาติที่มีกฎตายตัว ขณะที่ขงจื้อเน้นเต๋าในฐานะกฎการปฏิบัติทั้งในชีวิตส่วนตัวและสังคม เมื่อมนุษย์ต่างยอมรับว่าโลกมีกฎเกณฑ์ ทุกสิ่งล้วนอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ เมธีชาวตะวันตกให้ความสนใจเกี่ยวกับกฎเกณฑ์ของชีวิต จึงมุ่งแสวงหาเพื่อนำไปสู่ความหลุดพ้นจากความทุกข์ ขณะที่เมธีตะวันตกให้ความสำคัญกับกฎเกณฑ์ของโลกกายภาพ จึงมุ่งค้นหาแล้วนำมาสู่การวางรากฐานทางวิทยาศาสตร์บริสุทธิ์ อย่างไรก็ตาม กระบวนทรรศน์แบบโบราณนี้ เมื่อคิดค้น เข้าใจในธรรมชาติแล้ว จึงนำไปสู่การแสวงหากฎเกณฑ์เพื่อการดำเนินชีวิตให้มีความสุขในโลกนี้ ดังนั้น จะเห็นได้ว่า ยุคนี้ มนุษย์จะมีการทุ่มเททรัพยากรในการสร้างความสุขในโลกนี้ เช่น การมั่งมีใหญ่โต โรงละครใหญ่ สถานเริงรมย์อบน้ำร้อนใหญ่โต จากปรัชญาบริสุทธิ์ยุคโบราณจึงเป็นเหตุทำให้หันมาพัฒนาเป็นการจัดการทางสถาบันสังคมเกิดขึ้น ได้มีการเกิดการปกครองทั้งในระบอบประชาธิปไตยและราชอาณาจักร และได้มีการตั้งกฎเกณฑ์กติกาสังคมเกิดขึ้นที่เรียกว่า “กฎหมาย” กิรติ บุญเจือ (2551: 17) กล่าวว่า กฎหมายจะเกิดขึ้นเมื่อหมู่คณะมีสมาชิกมากขึ้นจนประเพณีไม่พอบุคคลจัดการเอาไรต์เอาเปรียบกันได้อย่างทั่วถึง เกิดการแบ่งกลุ่มย่อยในหมู่คณะ มีการช่วยเหลือพรรคพวกกลุ่มย่อยของตนแม้กระทำผิดประเพณี มีผู้ใช้อิทธิพล ฯลฯ จนเกิดการละเมิดประเพณีโดยไม่ได้รับโทษมากขึ้นทุกที เกิดความหวาดระแวงและความไม่แน่ใจในความปลอดภัยของหมู่คณะ จึงได้พร้อมใจกันมอบหมายอำนาจให้คนดีมีความเสียสละและมีความสามารถให้วางระเบียบให้สังคมมีความสุขร่มเย็น ดังนั้น หลักค้ำประกันความมั่นคงของมนุษย์ครอบครัว คือ การดำเนินชีวิตให้เป็นไปตามกฎหมาย

1.3 กระบวนทรรศน์ยุคกลาง เป็นยุคที่มีการเปลี่ยนแปลงจากความเชื่อเรื่องความสุขในโลกนี้ มาเป็นความเชื่อในปรัชญาบริสุทธิ์ที่ว่า ทุกสิ่งทุกอย่างในโลกนี้เป็นไปภายใต้กฎเอกภพ และกฎเอกภพดังกล่าวนั้นถูกสร้างมาจากพระเจ้า พระเจ้าเป็นผู้มีอยู่จริงนิรันดร์ เป็นผู้สร้างสรรพสิ่งรวมถึงมนุษย์ และพระองค์ได้สร้างพันธะสัญญาระหว่างมนุษย์กับพระเจ้า คือ กฎศีลธรรม หากมนุษย์ได้ประพฤติปฏิบัติตามพระองค์จะสามารถพบกับความสุขที่แท้จริงและสมบูรณ์แบบซึ่งมีอยู่จริงในโลกหน้า ทั้งนี้ ความสุขที่มีอยู่ในโลกนี้เป็นสิ่งชั่วคราว ไม่ถาวรและไม่สมบูรณ์ มนุษย์ในยุคนี้จึงพร้อมสละความสุขในโลกนี้ด้วยการทุ่มเทสร้างศาสนสถานใหญ่โต อุทิศทรัพย์สมบัติให้กิจการพระศาสนา อุทิศชีวิตด้วยการสละทางโลกมุ่งสู่การบำเพ็ญพรตบำเพ็ญเพียรเพื่อความสุขในโลกหน้า ยอมลำบากชีวิตในโลกหน้าเพื่อจะได้อยู่ในห้วงอาณาจักรของพระเจ้าซึ่งเป็นแดนสวรรค์ ด้านการประกันความมั่นคงของครอบครัวของคนยุคนี้ คือ การดำเนินชีวิตให้อยู่ในกรอบศีลธรรม ซึ่งศาสดาได้มาด้วยการเปิดเผยจากพระเจ้า กล่าวไว้ว่า ในยุคนี้ศาสนามีอำนาจกำหนดมาตรการการค้ำประกันทางสังคม รวมถึงครอบครัวด้วย

จากกระบวนทรรศน์ทางปรัชญาทั้ง 3 ยุคของปรัชญาสังคมก่อนนวยุค จะเห็นว่า มีพัฒนาการการดำเนินชีวิตที่เป็นไปอย่างเรียบง่าย ไม่มีความสลับซับซ้อนมาก มีวิถีที่สัมพันธ์กับธรรมชาติ แม้จะถูกเย้ยหยันว่าเป็นสังคมที่ไม่มีการพัฒนา แต่สังคมต่างอยู่กันด้วยความยำเกรง นับตั้งแต่การยอมรับในตัวผู้นำ การยอมรับปฏิบัติตามกฎของสังคมทั้งข้อกฎหมายและกฎศีลธรรม ตลอดจนเคารพในกฎแห่งธรรมชาติ เป็นสังคมที่ไม่มีการเอาัดเอาเปรียบ การดำรงชีวิตเป็นไปด้วยความเอื้อเพื่อช่วยเหลือกัน สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติมีความอุดมสมบูรณ์ มลภาวะต่างๆไม่มีปัญหา (สวัสดี โอลิฟัย, 2558: 161) สังคมก่อนนวยุคเป็นสังคมที่ผูกพันกับภาคเกษตรกรรมที่มีหน่วยการผลิตและหน่วยการบริโภคอยู่ในหน่วยเดียวกัน เป็นสังคมที่เน้นการพึ่งพาตนเอง และมีความสมานฉันท์ เพราะวางอยู่บนพื้นฐานจิตนิยม (Idealism) ช่วยเหลือแบ่งปันระหว่างครอบครัวต่าง ๆ

2. กระบวนทรรศน์ทางปรัชญาสังคมนวยุค เป็นการปรับเปลี่ยนกระบวนทรรศน์จากศาสนา มาเป็นยึดถือในวิธีการวิทยาศาสตร์ เพราะเชื่อว่าโลกมีกฎเกณฑ์และวิธีการวิทยาศาสตร์เป็นทางพบกฎของโลก ให้ช่วยกันสนับสนุนการค้นคว้าทางวิทยาศาสตร์ โดยหวังว่า วิทยาศาสตร์จะแก้ปัญหาทุกอย่างของมนุษย์ (กิริติ บุญเจือ, 2546: 19) บทบาทของวิทยาศาสตร์จึงเข้ามามีบทบาทมากต่อวิถีชีวิตของมนุษย์ทุกอย่าง ต่างเชื่อมั่นว่า วิทยาศาสตร์สามารถรักษาโรคภัยต่างๆ สามารถขจัดความตายและชราภาพ วิทยาศาสตร์เป็นอายุวัฒนะที่สามารถชะลอความเจ็บป่วย อีกทั้งวิทยาศาสตร์สามารถนำมาสู่การจัดระเบียบทางสังคมเพื่อให้มนุษย์ในสังคมอยู่อย่างมีความสุขและยุติธรรม เพราะไม่ต้องทำงานมากอย่างยุคก่อน แล้วมีเวลาแสวงหาความสุขบันเทิงอื่น ๆ มนุษย์ไม่จำเป็นต้องรอความหวังในโลกหน้า สวรรค์มีอยู่จริงในโลกนี้ สิ่งทั้งหมดเหล่านี้จะเกิดขึ้นได้ เพราะมีความรู้ที่สนับสนุนด้วยวิธีการวิทยาศาสตร์ สามารถบันดาลนำไปสู่การสร้างเทคโนโลยีแล้วนำไปสู่การผลิตเครื่องอำนวยความสะดวกสบาย ตอบสนองความสุขให้มนุษย์ในโลกนี้ได้ อิทธิพลของวิธีการวิทยาศาสตร์ได้แผ่ไพศาลไปทุกแขนง แม้กระทั่งการจัดระเบียบทางการเมืองในการแผ่ขยายอาณาเขตของแต่ละประเทศที่มีพลังแสนยานุภาพ จากอาวุธยุทโธปกรณ์ที่เหนือกว่าประเทศที่มีศักยภาพด้อยกว่า จนนำไปสู่การตกเป็นเมืองขึ้น ประชาชนของประเทศนั้นต้องตกอยู่ภายใต้การกำจัดสิทธิเสรีภาพและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ตลอดทั้งโอกาสความเท่าเทียมในการเข้าถึงการพัฒนาคุณภาพชีวิต เช่น ระบบการศึกษา ระบบเศรษฐกิจ ซ้ำร้ายยิ่งกว่านั้น อิทธิพลของอาวุธยุทโธปกรณ์ของประเทศมหาอำนาจนั้นนำไปสู่การเกิดสงครามโลก และมีประชาชนล้มตายมากมาย และปัญหาที่ตามมาอีกมาก ทั้งปัญหาชนกลุ่มน้อยที่ถูกมองเป็นพลเมืองคนชายขอบของสังคมอย่างที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน นอกจากนี้ ภาวะแผ่ตัวของระบบทุนนิยมที่มาจากการจัดระเบียบด้านการปกครองระบอบประชาธิปไตยที่มุ่งส่งเสริมให้มีการแข่งขันอย่างเสรี การปล่อยให้ทำตามใจชอบ (Laissez-faire) ห้ามรัฐบาลเข้ามายุ่งเกี่ยวปล่อยให้ทุนเป็นผู้ผูกขาด สิ่งที่เป็นปัญหาตามมา คือ ความสามารถในการแข่งขันของผู้มีทุนด้อยกว่า จนกลายมาเป็นปัญหาสังคมปัจจุบัน

กล่าวได้ว่า ในระบบทุนนิยมนี้ให้ความสำคัญด้านเศรษฐกิจโดยละเอียดต่อความรับผิดชอบทางศีลธรรม สิ่งเหล่านี้ล้วนมีผลกระทบต่อความมั่นคงของครอบครัว แม้แต่แวดวงนักจริยศาสตร์แบบประโยชน์นิยม มีความเห็นแตกต่างกันอย่าง เบนธัม (Jeremy Bentham, 1748-1832) ได้เสนอแนวคิดประโยชน์นิยมเชิงส่วนตัว (Egoistic Utilitarianism) ที่ว่า ธรรมชาติของมนุษย์เป็นสัตว์ที่เห็นแก่ตัว มนุษย์ต่างพยายามอ้างเหตุผลเพื่อการสร้างความชอบธรรมให้กับตน มนุษย์ทุกคนต้องการประโยชน์ส่วนตัวด้วยกันทั้งนั้น ไม่ว่าจะเป็น นักบวช นักการศาสนา ทหาร ตำรวจ พ่อค้า ประชาชนทั่วไป เบนธัมเสนอว่าการสร้างความร่มเย็นเป็นสุขด้วยการปลุกความเห็นแก่ตัวให้มีการกอบโกยหาประโยชน์ใส่ตน โดยผู้รับผิดชอบในสังคมต้องออกกฎหมายมาควบคุมไม่ให้มีการก้าวก่ายลิติธิ เสรีภาพ ผลประโยชน์ของกันและกันอย่างเคร่งครัด ใครฝ่าฝืนมีบทลงโทษหนัก และผู้บริหารต้องให้สังคมได้รับความสุขมากที่สุด ให้แก่ประชาชนจำนวนมากที่สุด ต้องกระตุ้นให้ทุกคนทำงานอย่างค้ำค่าว่า งานคือเงิน เงินคืองาน บันดาลสุข ขณะที่ จอห์น สจิวต มิลล์ (John Stuart Mill, 1806-1873) เจ้าของแนวคิดประโยชน์นิยมเชิงส่วนรวม (Altruistic Utilitarianism) มีความเห็นด้วยเกี่ยวกับการใช้กฎหมายมาเป็นบรรทัดฐานของสังคม แต่มีความเห็นแย้งว่า การนำกฎหมายมาเป็นบรรทัดฐานการสร้างความสุข เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้ยาก แม้กฎหมายจะออกมารัดกุมขนาดไหน คนที่มีความฉลาดก็สามารถหาช่องโหว่ได้ จึงเสนอให้ผู้รับผิดชอบในสังคมส่งเสริมให้ทุกคนมุ่งหาประโยชน์ส่วนรวมโดยผ่านระบบการศึกษา สร้างกิจกรรมที่เป็นไปเพื่อการละลายความเห็นแก่ตัวของมนุษย์ (สวัสดิ์ อโณทัย, 2558: 163) ดังนั้น กระบวนทรรศน์ทางปรัชญาสังคมนวยุคที่ยึดวิธีการวิทยาศาสตร์เป็นหลักนั้น ถือได้ว่ามีคุณอย่างอนเอกอนันต์ของความมั่นคงต่อครอบครัว ถ้าหากมีศักยภาพพร้อม แต่มีโทษมหันต์ที่ทำลายสถาบันครอบครัว จนกลายเป็นปัญหาทางสังคมในปัจจุบัน ทั้งปัญหาทางเศรษฐกิจ สังคม และปัญหาทางศีลธรรม ด้วยเหตุที่สังคมนำเอาเงินมาเป็นสิ่งกำหนดสถานะทางสังคม สมาชิกในครอบครัวไม่มีเวลาให้แก่กัน จนนำไปสู่สังคมแห่งการขาดความอบอุ่น ขาดวัฒนธรรมการเอื้อเพื่อ เป็นต้น

3. กระบวนทรรศน์ทางปรัชญาสังคมหลังนวยุค เป็นการนำเสนอถึงผลของวิทยาศาสตร์ที่มีคุณอนเอกอนันต์ แต่ขณะเดียวกันก็ส่งผลโทษมหันต์ นักปรัชญาอย่าง คานท์ (Immanuel Kant, 1724-1804) ได้ชี้ให้เห็นว่า อย่าหลงใหลวิทยาศาสตร์ เพราะวิทยาศาสตร์มิได้ให้ความจริง ให้เพียงสิ่งที่เป็ประโยชน์ เราต้องใช้วิทยาศาสตร์เพื่อรับใช้มนุษย์ในขอบข่ายของศีลธรรมและศาสนา (กิริติ บุญเจือ, 2546: 20) ปรัชญาของคานท์มุ่งกระตุ้นให้สังคมได้กระตุกความคิดให้มีความสำนึกร่วมกัน ต่อมนุษยชาติในการหันหน้าเข้าหากันและร่วมมือกันเพื่อควบคุมการใช้วิทยาศาสตร์อย่างสร้างสรรค์ ดังนั้น ในกระบวนทรรศน์ทางปรัชญาสังคมหลังนวยุคนี้จึงมุ่งสร้างเสริมสันติภาพ สังคมหลังนวยุคเป็นสังคมแห่งโลกาภิวัตน์หรือสังคมยุคดิจิทัลที่ส่งผลต่อประเทศต่าง ๆ หากประเทศใดสังคมใดไม่สามารถปรับเปลี่ยนได้ทันกับยุคไร้พรมแดนก็จะกลายเป็นประเทศล้าหลัง เนื่องจากโลกาภิวัตน์เป็นสิ่งหลีกเลี่ยง

เสี่ยงไม่ได้ เลือกรไม่ได้ หยุดไม่ได้ และไม่มีใครควบคุมงบการ แต่เป็นการทำงานของกลไกตลาด นั่นคือ “ความเป็นจริง” (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2554: 313-314) ยุทธศาสตร์เชิงวาทกรรม (Discursive Strategy) ของโลกาภิวัตน์ได้เรียกร้องให้ทุกภาคส่วนยอมสยบและยอมรับต่อนโยบายการเปิดการค้าเสรี (Trade Liberalization) ผ่านกระบอกเสียงที่สำคัญ คือ สื่อเทคโนโลยีสารสนเทศ แม้จะมีเสียงของการประท้วงต่อต้านโลกาภิวัตน์ ในฐานะละเมิดสิทธิและผลประโยชน์ของคนงานของผู้บริโภคและของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีแต่มาตรการดูแลปกป้องผลประโยชน์ธุรกิจเอกชนและบริษัทข้ามชาติใหญ่ ๆ เป็นสำคัญ แต่เสียงประท้วงเหล่านั้นถูกเมินเฉย จึงได้เกิดประเด็นเชิงความไม่เป็นธรรมทางสังคม ความไร้อำนาจต่อรองทั้งในระดับประเทศ และในระดับระหว่างประเทศ สังคมหลังนวยุคหรือโลกาภิวัตน์นี้ได้ใช้เครื่องมือสำคัญ คือ เครื่องคอมพิวเตอร์และเครือข่ายคอมพิวเตอร์ที่เป็นศูนย์รวมของข้อมูลข่าวสารและองค์ความรู้ทุกแขนงไว้พร้อม อย่างที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันในเรื่องของการลงทุนการค้า การทำธุรกรรมผ่านเครือข่ายคอมพิวเตอร์และสามารถดำเนินการโดยผ่านมือถือ เป็นต้น

จากประเด็นดังกล่าวข้างต้น เมื่อย้อนกลับมามองสังคมไทยหลังนวยุค โดยเฉพาะประเด็นความมั่นคงของครอบครัวไทยแล้ว จากรายงานวิจัยของ จิตตินันท์ เดชะคุปต์ และคณะ (2557: 75-77) พบว่า ภาพรวมของความมั่นคงของครอบครัวยังคงคิดถึงเรื่องรายได้เป็นหลัก (ร้อยละ 36.7) รองลงมาเป็นเรื่องของครอบครัวและชุมชน ชีวิตการทำงาน/อาชีพ และสุขภาพอนามัย (ร้อยละ 20.1 16.4 และ 13.6 ตามลำดับ) ส่วนที่เหลือจะเป็นเรื่องที่อยู่อาศัย การศึกษา ใช้จ่าย 4 คมนาคม และ การสื่อสาร เมื่อพิจารณาแต่ละข้อได้สะท้อนให้เห็นชัดเจน สังคมของครอบครัวไทยอยู่ในภาวะความยากจนมากกว่ากลุ่มที่มีรายได้สูง ทั้งครอบครัวต้องพยายามดิ้นรน ไม่มีเวลาในการดูแลครอบครัว เพราะต่างต้องต่อสู้เพื่อหารายได้ ต้องมีการอพยพย้ายถิ่นฐานอยู่เป็นประจำจึงเกิดความไม่แน่นอนทั้งที่อยู่อาศัย และ การศึกษาของบุตรหลาน นอกจากนี้ อิทธิพลของกระแสโลกาภิวัตน์ในการโฆษณาให้บริโภคสินค้าต่าง ๆ จนทำให้เกิดเป็นสังคมบริโภคมากกว่าสังคมแห่งการผลิต ค่านิยมอยากมีอยากเป็นตามอย่างโฆษณาอีกทั้ง ค่านิยมให้ความสำคัญต่อสุขภาพได้พบว่า มีพฤติกรรมเสี่ยงในการดื่มสุราหรือของมีเมา มีภาวะเครียด มีความกดดัน เมื่อพิจารณาด้านการศึกษาได้พบว่า ครอบครัวไทยอยู่ในระดับการศึกษาที่ต่ำ ดังนั้น จะเห็นได้ว่า สภาพความมั่นคงของครอบครัวไทยในสังคมหลังนวยุคได้พบปัญหาหลากหลาย คือ

1. การตกเป็นเหยื่อที่โหล่มากกับกระแสโลกาภิวัตน์ จนนำไปสู่การบริโภคเพื่อให้ทัดเทียมกับผู้อื่นในสังคม กลัวการขายหน้า
2. สังคมครอบครัวไทยในปัจจุบันมีความเครียดจากสภาพเศรษฐกิจที่ทุกอย่างล้วนต้องมีการใช้จ่าย ต้องซื้อและเงินเป็นตัวชีวิตของสังคม ทุกคนจึงต้องชวนขายแสวงหาจนไม่มีเวลาให้อบอุ่นกับครอบครัว

3. สังคมครอบครัวไทยในปัจจุบันยังคงหาทางแก้ไขปัญหาด้วยการดื่มสุรา หรือของมีเมาอื่น ๆ อีกทั้งมองข้ามคุณค่าทางศีลธรรม เน้นความพึงพอใจต่อกันในการเที่ยวสถานเริงรมย์หรือนอกใจคู่ครองในฐานะสามี-ภรรยา

จากตัวอย่างประเด็นปัญหาเหล่านี้ จึงเป็นเหตุจูงใจให้ผู้เขียนมีความสนใจที่อยากจะศึกษาว่า ปัญหาครอบครัวไทยที่กำลังเกิดขึ้นในสังคมหลังนวยุคนี้ สามารถจะนำกระบวนการทฤษฎีเชิงพุทธจริยศาสตร์มาบูรณาการเพื่อค้ำประกันให้เกิดความมั่นคงของสถาบันครอบครัวไทยได้หรือไม่

ลักษณะพุทธจริยศาสตร์

พุทธจริยศาสตร์เป็นจริยศาสตร์ศาสนา โดยมีฐานคิดจากหลักศีลธรรมในทางพระพุทธศาสนา ที่มีกฎเกณฑ์แน่นอนตายตัวเกี่ยวกับความดี ความชั่ว ถูก ผิด บาป บุญ คุณ โทษต่าง ๆ เน้นการแสดงเหตุผลเพื่อนำไปสู่การปฏิบัติให้เข้าถึงเป้าหมายของแต่ละคน ซึ่งมีความเชื่อมโยงระหว่างปรมัตถธรรมกับศีลธรรม ดังนั้น พุทธจริยศาสตร์จึงเป็นความสัมพันธ์ของชีวิตคนและโลกทัศน์ ภายใต้ปัญหาพื้นฐานที่ว่า ชีวิต คืออะไร ชีวิตเป็นอย่างไร ชีวิตเป็นไปอย่างไร ชีวิตควรให้เป็นอย่างไร และชีวิตความเป็นอยู่อย่างไร (พระศรีคัมภีร์ญาณ, 2554: 91) กล่าวคือ ปัญหาเหล่านี้ถูกกำหนดเป็น 2 ส่วน คือ ปัญหาที่ว่าชีวิตคืออะไร ชีวิตเป็นอย่างไร และชีวิตเป็นไปอย่างไร เป็นปัญหาระดับปรมัตถธรรม ซึ่งเป็นปัญหาของพุทธอภิปรัชญาและพุทธญาณวิทยา ขณะที่ประเด็นปัญหาว่าชีวิตควรเป็นอย่างไรและชีวิตควรเป็นอยู่อย่างไร เป็นปัญหาทางจริยธรรมหรือศีลธรรม ซึ่งเป็นปัญหาของพุทธจริยศาสตร์ นั่นคือ พุทธอภิปรัชญาและพุทธญาณวิทยาจึงเป็นพื้นฐานที่จะนำไปสู่พุทธจริยศาสตร์ เป็นกระบวนการของการนำหลักสภาวะธรรม สัจธรรม มาสู่จริยธรรม

ลักษณะของพุทธจริยศาสตร์นั้นเป็นการใช้เหตุผลแล้วเกิดการยอมรับ ประพฤติปฏิบัติตาม จะมีการบังคับขู่เข็ญและมีบทลงโทษอย่างมาตรการทางกฎหมายของรัฐ ที่มีระบุชัดเจนและเป็นการประจักษ์ในชาตินี้ ขณะที่หลักความประพฤติตามพุทธจริยศาสตร์นั้นจะผูกไว้กับความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม โดยส่งผลทั้งชาตินี้และ/หรือชาติหน้า เช่น บุคคลใดกระทำปาณาติบาต มีผลทำให้อายุสั้น มีโรคภัยเบียดเบียน เป็นต้น แต่ความเชื่อนี้เป็นสิ่งที่มีอยู่ตลอดแน่นอนตายตัว ที่เรียกว่าสัมบูรณ์นิยม (Absolutism) ไม่ขึ้นอยู่กับ กาละ เทศะ เหตุการณ์และบุคคล อย่างไรก็ตาม ลักษณะของพุทธจริยศาสตร์นอกเหนือจากการใช้เหตุผลเพื่อแสวงหาแนวทางการประพฤติปฏิบัติแล้ว จุดอธิบายของพุทธจริยศาสตร์มีลักษณะเด่นที่นำไปสู่การปฏิบัติในลักษณะของคุณธรรมจริยธรรมอีกด้วย นั่นคือ จุดใหญ่ของพุทธจริยศาสตร์อยู่ภายใต้กรอบของหลักอริยมรรคมีองค์ 8 มีสัมมาทิฐิ เป็นต้น ซึ่งสามารถสรุปลงในไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ที่มีความสัมพันธ์เชิงสามเส้า ทิศทางแห่งความสัมพันธ์เป็นไปใน 2 ทิศทาง แต่จุดเริ่มต้นในทางปฏิบัติ ต้องเริ่มด้วยข้ออริศีลสิกขา จบลงด้วย

อธิปไตยญาณสิกขา สาระของอริศีลสิกขาจึงถือเป็นกรอบหลักของระบบพุทธจริยศาสตร์ โดยมี อริจิตตสิกขา (สมาธิ) เป็นส่วนเสริมที่จะขาดมิได้เชื่อมตรงกลางระหว่างอริศีลสิกขากับอธิปไตยญาณสิกขา ดังนั้น เมื่อพิจารณาแล้วจะเห็นว่า ไตรสิกขามีทั้งความเป็นศีลและความเป็นธรรมอยู่ด้วยกัน “ศีล” ก็คือ อริศีลสิกขา “ธรรม” ก็คือ อริจิตตสิกขา (สมาธิ) และอธิปไตยญาณสิกขา ด้วยเหตุที่พุทธจริยศาสตร์มีสาระครอบคลุมทั้งความเป็นธรรมและความเป็นศีลดังกล่าวแล้ว จึงสามารถแบ่งเนื้อหาออกเป็น 2 ส่วน คือ

1. คุณธรรม เป็นคุณสมบัติส่วนตัว เป็นหลักการตั้งงามที่อยู่ภายในจิตใจ ได้แก่ ทศพิธราชธรรม ทศบารมี เบญจธรรม พรหมวิหาร คุณธรรมเหล่านี้เป็นหลักฐานของเครตติ เป็นมโนสุจริต แล้วแสดงออกมาทางกายเป็นกายสุจริต และแสดงออกมาทางวาจาเป็นวจีสุจริต

2. จริยธรรม เป็นวิธีปฏิบัติเพื่อความดีงาม เป็นกรอบแสดงออกทางกายและวาจาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงบัญญัติกำหนดไว้ ได้แก่ ปาริสุทธศีล เบญจศีล อุโบสถศีล ทศศีล รุคงค์

นอกจากนี้ ยังมีหลักพุทธจริยศาสตร์บางส่วนที่มีเนื้อหาทั้งที่เป็นคุณธรรมและจริยธรรมรวมอยู่ด้วยกัน ได้แก่ โอวาทปาติโมกข์ กุศลกรรมบถ มงคล 38 ทศบารมี (พระศรีคัมภีร์ญาณ, 2544: 127)

เมื่อพุทธจริยศาสตร์เป็นแม่พิมพ์ใหญ่ที่มีจริยธรรมในฐานะวิธีปฏิบัติ เมื่อปฏิบัติจนเกิดความเคยชินจึงหลอมมาสู่คุณธรรมเฉพาะบุคคล ทั้ง 2 นี้ มีเข้าหลอม คือ ศีลธรรมที่ต้องมาควบคู่กัน เพราะศีลนั้นให้เว้นจากความชั่วทั้งปวง ส่วนธรรมนั้นเป็นชุดของการอบรมความดี ดังนั้น พุทธจริยศาสตร์จึงเป็นเรื่องการกล่าวถึงแนวทางการกระทำความเป็นสากลของความดี ความชั่ว มนุษย์แต่ละคนนี้สามารถเป็นผู้ควบคุมกรรมของเขาเอง พระพุทธเจ้าจึงได้ทรงวางแนวทางการประพฤติปฏิบัติที่เริ่มจากพื้นฐานทั่วไป สู่ชั้นกลาง และนำไปสู่ความดีสูงสุด (Summum Bonum) ไว้อย่างเป็นระบบและมนุษย์สามารถนำไปประพฤติปฏิบัติตามความเหมาะสมของแต่ละคน จึงกลายมาเป็นพุทธจริยศาสตร์ซึ่งแบ่งเป็น 3 ประเภท คือ

1. พุทธจริยศาสตร์ระดับพื้นฐาน คือ ศีล 5 ประกอบด้วย 1) เว้นจากการทำลายชีวิต 2) เว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เขาไม่ได้ให้ 3) เว้นจากการประพฤตินอกใจ 4) เว้นจากการพูดเท็จ 5) เว้นจากการดื่มสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท (ที.ปา.11/316/209-210)

2. พุทธจริยศาสตร์ระดับกลาง คือ กุศลกรรมบถ 10 ประกอบด้วย 1. เว้นจากการฆ่าสัตว์ 2. เว้นจากการลักทรัพย์ 3. เว้นจากการประพฤตินอกใจ 4. เว้นจากการกล่าวเท็จ 5. เว้นจากการกล่าวคำส่อเสียด 6. เว้นจากการกล่าวคำหยาบ 7. เว้นจากการกล่าวคำเพ้อเจ้อ 8. ไม่เพ่งเล็งอยากได้ของคนอื่นมาเป็นของตน 9. ไม่พยายาบทปองร้ายใคร 10. มีความเห็นชอบตามทำนองคลองธรรม จากหลักกุศล

กรรมบถ 10 นี้ สามารถสังเคราะห์ในการแสดงกรรมทั้ง 3 คือ ข้อที่ 1-3 เป็นการกระทำทางกายกรรม ข้อ 4-7 เป็นการกระทำทางวจีกรรม และ ข้อ 8-10 เป็นการกระทำทางมโนกรรม (ม.มู. 12/519//247)

3. พุทธจริยศาสตร์ระดับสูง คือ อริยมรรคมีองค์ 8 ประกอบด้วย 1. สัมมาทิฏฐิ มีความเห็นชอบ 2. สัมมาสังกัปปะ มีความดำริชอบ 3. สัมมาวาจา มีการเจรจาชอบ 4. สัมมากัมมัฏฐะ มีการทำงานชอบ 5. สัมมาอาชีวะ มีการเลี้ยงชีวิตชอบ 6. สัมมาวายามะ มีความเพียรพยายามชอบ 7. สัมมาสติ มีการระลึกชอบ 8. สัมมาสมาธิ มีความตั้งใจชอบ (ม.มู.12/149/123) จากอริยมรรคมีองค์ 8 นี้ สามารถนำไปสู่การสรุปลงเป็นหนทางปฏิบัติที่นำมาเป็นการฝึกฝนอบรมที่เรียกว่า ไตรสิกขาได้ คือ มรรคข้อที่ (3)(4)(5) จัดเป็นศีลมีหน้าที่ควบคุมความประพฤติในการพัฒนาทาง กาย วาจา ข้อ (6)(7)(8) จัดเป็นสมาธิ มีหน้าที่ประณีตขึ้นในการเข้าถึงการอบรมจิตใจ และข้อ (1)(2) จัดเป็นปัญญา มีหน้าที่ทำความเข้าใจให้แจ่มแจ้งชัดเจนในการข้ามพ้นจากอวิชชา ตัณหา อุปาทาน

จากผลลึกลับที่ได้กล่าวมาข้างต้น จะถูกนำมาเป็นเครื่องมือในการนำพุทธจริยศาสตร์ดังกล่าวนี้ มาประยุกต์ใช้ในการประกันความมั่นคงของครอบครัวไทยในสังคมหลังนวยุคโดยเฉพาะการบูรณาการด้วยหลัก ศีล สมาธิ ปัญญา ในไตรสิกขา

การประยุกต์พุทธจริยศาสตร์ในการรับประกันความมั่นคงของครอบครัวไทยหลังนวยุค

จากประเด็นปัญหาที่ผู้เขียนได้กล่าวไว้ในตอนต้นถึงสภาพปัญหาของความมั่นคงของครอบครัวไทยในสังคมหลังนวยุค 3 ประเด็น คือ 1) การตกเป็นเหยื่อที่ไหลบ่ามากับกระแสโลกาภิวัตน์ จนนำไปสู่สังคมบริโภคนิยม 2) ความเครียดที่เกิดจากสภาพเศรษฐกิจในท่ามกลางของการแข่งขันภายใต้ทุนนิยม 3) สภาพปัญหาทางจริยธรรมของครอบครัวอันเกิดจากการนอกรีต นอกใจคู่ครองตน อีกทั้งทางออกของการแก้ปัญหาด้วยการพึ่งพาเครื่องดื่มน้ำมันเมา จากสภาพปัญหาดังกล่าว สามารถนำพุทธจริยศาสตร์มาประยุกต์ใช้เพื่อให้เกิดความมั่นคงของครอบครัวไทยในสังคมหลังนวยุคได้ ดังนี้

1) ครอบครัวไทยในสังคมหลังนวยุค เป็นครอบครัวที่ต้องขับเคลื่อนด้วยการมีชีวิตด้วยปัญญา (Living with Wisdom) อย่างแท้จริง เป็นครอบครัวที่ต้องนำหลักสัมมาทิฏฐิและสัมมาสังกัปปะมาใช้อย่างมากในการดำเนินชีวิตด้วยปัญญา สัมมาทิฏฐิ ในความเข้าใจในกฎไตรลักษณ์ที่ว่า สรรพสิ่งมีสภาวะของการเปลี่ยนแปลง ไม่สามารถดำรงอยู่อย่างเดิม และไม่สามารถจะมีตัวตนอย่างแน่นอนตายตัว ดังนั้น ความไม่แน่นอนคือความแน่นอน การเปลี่ยนแปลงเป็นนิรันดร์ เป็นสิ่งที่จริงแท้แน่นอน เจกเช่น สังคมแห่งครอบครัวหลังนวยุค (รวมถึงครอบครัวไทย) ต้องใช้สัมมาทิฏฐิเข้าใจในปรากฏการณ์แห่งการพลิกผัน (Phenomena of Disruption) โดยเฉพาะเศรษฐกิจในยุคดิจิทัล (Digital Economy) ดังจะกล่าวโดยสังเขป ดังนี้

สัมมาทฤษฎีแห่งสังคมหลังนวยุค เป็นโลกที่มีการเชื่อมต่อด้วยความเป็นสิ่งเกิน (Hyperconnected World) โดยมีการเปลี่ยนแปลงสู่ดิจิทัล (Digital Transformation) เศรษฐกิจ มวลีสุวรรณ์ ประธานกรรมกรกิจการโทรคมนาคม (2560: 5-7) ได้ชี้ให้เห็นว่า จะเกิดการพลิกผัน (Disruption) ในอุตสาหกรรมหลัก ๆ ไม่ว่าจะเป็นอุตสาหกรรมสื่อ และบันเทิง โทรคมนาคม การเงินการธนาคาร การค้าปลีก โลจิสติกส์ การแพทย์และสาธารณสุข และการศึกษา เป็นต้น ซึ่งจะทำให้ผู้นำและผู้บริหารทั่วโลกที่ไม่มีการศึกษาในเรื่องนี้อย่างลึกซึ้งซึ่งจะนำพาประเทศและองค์กรเสื่อมถอยลงจนอาจจะมีขีดความสามารถที่ไม่สามารถแข่งขันต่อไปได้ จนในที่สุดอาจจะล่มสลายไป ซึ่งกำลังจะส่งผลอย่างรุนแรงนับตั้งแต่ปี 2018 เป็นต้นไป ความเปลี่ยนแปลงของโลกดิจิทัลอย่างที่เราได้เห็นในปัจจุบัน เช่น การเปลี่ยนแปลงของการผลิตรถยนต์ที่ใช้นวัตกรรมขับเคลื่อนด้วยไฟฟ้า และใช้เทคโนโลยียานยนต์ที่สามารถขับเคลื่อนด้วยตนเองเพื่อมุ่งสู่การตอบสนองในการช่วยเหลือสังคมผู้สูงอายุ (Aged Society) ที่ไม่สามารถขับรถเองได้ และไม่ต้องมีรถเป็นของตัวเองสามารถมีบริการทั่วไป ส่งผลกระทบต่ออุตสาหกรรมภาคการผลิตยนต์แบบปัจจุบันนี้อย่างชัดเจน ขณะที่ข่าวในปัจจุบันได้ปรากฏเรื่องราวเกี่ยวกับความผันผวนของธนาคารที่เข้าสู่วงโคจรเหมือนบริษัทโกดัก ที่เป็นยักษ์ใหญ่ แต่สุดท้ายต้องล้มละลาย เหมือนกับระบบของธนาคารในปัจจุบันที่ได้นำเทคโนโลยีดิจิทัลอย่าง smartphone มาให้บริการลูกค้าแบบ mobile banking โดยผ่านระบบมือถือ ความจำเป็นที่ต้องใช้บริการของพนักงานธนาคารมีน้อยมาก สุดท้ายต้องเลิกจ้างพนักงาน เพราะถูกทดแทนด้วยเทคโนโลยีทางการเงินใหม่ ไม่ต่างอะไรจากการให้บริการรถยนต์ในเครือ Uber ที่เข้ามาแทนที่ Taxi อุเบอร์ (Uber) เป็นบริษัทที่ให้บริการรถแท็กซี่ที่สนใจผู้โดยสาร ขณะที่บริษัทไม่มีรถเป็นของตัวเอง แต่ใช้โดยการรับสมัครรถยนต์ของบุคคลทั่วไปและคนขับที่มีใบขับขี่รถยนต์สาธารณะมาเป็นเครือข่าย บริษัทจะตรวจสอบประวัติรถกับคนขับ เมื่อผู้โดยสารคนใดต้องการใช้บริการของอุเบอร์ก็สามารถเข้าไปในแอปพลิเคชันผ่าน smartphone เมื่อติดต่อ บอกว่าจะไปที่ใดแล้ว ถ้ายินดีจะใช้บริการก็โอนเงินเข้าบริษัทอุเบอร์ แล้วรถจะมาให้บริการทันที ย้อนกลับมาสู่ระบบการเงินการธนาคาร นวัตกรรมใหม่ที่ปรากฏของการใช้เงินเสมือนจริง (Virtual Currencies) หรือสร้างระบบสกุลเงินดิจิทัล (Cryptocurrency) เงินเสมือนจริงมีอยู่หลายรูปแบบ ทั้งนี้ เพราะเป็นการให้บริการในระบบการชำระเงินด้วยตัวเองสามารถทำธุรกรรมกันได้โดยตรงระหว่างคอมพิวเตอร์ โดยไม่ต้องมีตัวกลางหรือแม้แต่ธนาคาร ปัจจุบันมีปรากฏชัดเจนของการใช้สกุลเงินดิจิทัล เช่น Bitcoin แต่ก็ถูกมองว่ายังไม่เสถียรมากนัก มีความเสี่ยง มีความผันผวน และเทคโนโลยีพื้นฐานยังไม่รับรองมากนัก มีโอกาสที่จะถูกแฮ็ก (วารกรณ์ สามโกเศศ, 2560)

สังคมหลังนวยุค หรือโลกดิจิทัล เป็นยุคอินเทอร์เน็ทของทุกสิ่ง (Internet of Things = IoT) จะเข้ามามีบทบาทในระบบเศรษฐกิจดิจิทัล ด้วยการอาศัยเทคโนโลยีแบบ Blockchain ซึ่งเป็นการทำธุรกรรมแบบกระจายศูนย์ หรือกระบวนการจัดการฐานข้อมูลบนอุปกรณ์นับล้าน ๆ เครื่อง เป็นระบบ

ที่เปิดกว้างสำหรับทุกคน ที่ไม่ได้เป็นเพียงข้อมูล แต่เป็นสิ่งที่มามีมูลค่า เช่น ตัวเงิน สัญญาข้อตกลง หนังสือ การค้นพบทางวิทยาศาสตร์ ทรัพย์สินทางปัญญา และการลงคะแนนเสียง ที่สามารถจัดเก็บได้อย่างปลอดภัยและมีสิทธิเฉพาะตัว (เศรษฐพงษ์ มะลิสวรรณ, 2560: 11) ดังนั้น ทุกวันนี้การทำงานได้ฝากไว้บนระบบเครือข่าย ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงลักษณะของการทำงานและการจัดการองค์ความรู้ภายในองค์กร ต้องยอมรับความจริงของโลกปัจจุบันว่า เทคโนโลยีเข้ามามีบทบาทและเปลี่ยนรูปแบบการพัฒนาทุกอย่างทั้งเศรษฐกิจ สังคม และความมั่นคงของสถาบันทางสังคม แม้กระทั่งครอบครัว ซึ่งถือว่าเป็นหน่วยที่เล็กที่สุด โลกกำลังเข้าสู่ยุคของข้อมูลขนาดใหญ่ (Big Data) และการจัดเก็บข้อมูลเกือบจะเรียกได้ว่าเสียค่าใช้จ่ายน้อยมาก กล่าวคือ เครือข่ายและคลาวด์ (Cloud) สามารถเข้าถึงข้อมูลได้ง่าย เป็นสื่อสังคมออนไลน์ และความมั่นคงปลอดภัย ไซเบอร์ จะเป็นตลาดใหม่ที่มีขนาดใหญ่ IoT เหล่านี้สามารถเกิดขึ้นจริงแล้วโดยผ่าน smartphone ที่ได้เซตไว้จะทำตัวเป็นเครือข่ายสื่อสารทั่วโลก สังคมยุคเชื่อมโยงที่มีความเป็นสังคม (Hyperconnected Society) นี้จะเปิดพรมแดนทางรัฐศาสตร์ ภูมิศาสตร์ จะย่อโลกให้อยู่ในกำมือเพียงก้าวทัน IoT

ดังนั้น ความรู้และความเข้าใจในสัมมาทิฐิแห่งกฎไตรลักษณ์นั้นสามารถนำมาพัฒนาคุณภาพชีวิตของบุคคลหรือการสร้างความมั่นคงของสถาบันครอบครัวหลังนวยุคได้นั้น ต้องรู้เท่าทันความเปลี่ยนแปลงใช้ปัญญามาวิเคราะห์ถึงผลกระทบ ประโยชน์แล้วนำไปเสริมสร้างทัศนคติที่เป็นบวกในการสร้างโอกาสเพื่อความมั่นคงทางเศรษฐกิจและก้าวทันความล้ำสมัยทางสังคมและยิ่งกว่านั้น คือ การดำรงตนอยู่ในความไม่ประมาท ปรับตัวให้เหมาะสมกับสถานการณ์ มีท่าทีในการตรึงตรองด้วยสัมมาสังกัปปะที่จะไม่หลงในวัตถุกาม กิเลสกามเหล่านั้นด้วยการนำหลักกาลามสูตร 10 มาประยุกต์ใช้ภายใต้การกำกับตามเกณฑ์การตัดสินใจจรรยาบรรณอย่างที่ได้อธิบายแล้วทั้งระดับเกณฑ์หลักและเกณฑ์ร่วมมาพิจารณาจะทำให้เกิดภูมิคุ้มกันให้กับสมาชิกในครอบครัวได้

2. จากอิทธิพลการเปลี่ยนแปลงของสังคมหลังนวยุคอย่างที่ได้อธิบายไว้ข้างต้นนั้นได้ส่งผลกระทบต่อบุคคลที่มีศักยภาพไม่พร้อมในการแข่งขันภายใต้ระบบทุนนิยมแบบดิจิทัล (Digital Capitalism) เพราะโดยธรรมชาติ การแข่งขันนั้นย่อมต้องการความเหนือกว่า แข็งแกร่งกว่า มีความพร้อมกว่าจึงสามารถเข้าถึงโอกาสแห่งความต้อการนั้นได้มากกว่า กล่าวเฉพาะกลุ่มบุคคลหรือครอบครัวที่ได้รับผลกระทบนั้น บางครอบครัวยอมรับความพ่ายแพ้จากพิษของเศรษฐกิจ แก้ปัญหาไม่ได้ หัวหน้าครอบครัวตัดสินใจยอมฆ่าสมาชิกของครอบครัวและฆ่าตัวเองตายตาม บางครอบครัวต้องหาที่พึ่งด้วยการเสพยาเสพติด เป็นต้น ในปัญหานี้ สิ่งที่ควรนำพุทธจริยศาสตร์มาประยุกต์ใช้ควบคู่กับกระบวนการพัฒนาปัญญาอย่างสัมมาทิฐิและสัมมาสังกัปปะแล้วนั้น ก็คือ การนำหลักไตรสิกขาที่ว่าด้วยสมาธิ อันประกอบด้วย สัมมาวายามะ สัมมาสติ และ สัมมาสมาธิ ด้วยการนำสารัตถะมาประยุกต์ใช้ คือ การมีชีวิตอยู่อย่างไม่ขาดสติ การใช้สติอยู่เสมอในการครองชีวิต ดำรงตนอยู่ด้วยความไม่ประมาท

มีความระมัดระวังตัว ป้องกันไม่ให้ตกไปเป็นเหยื่อที่มากลอบคู่กับเทคโนโลยีสารสนเทศ ในประเด็นนี้ พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) (2532: 810) ได้ชี้ให้เห็นการฝึกสติที่จะประยุกต์ใช้ในสถานการณ์ต่าง ๆ ด้วยการเข้าถึงกระบวนการของสติ (Mindfulness) ซึ่งเป็นตัวคอยกรองในสิ่งที่รับรู้อารมณ์ต่าง ๆ ที่เข้ามาทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และ ใจ แล้วปรุงแต่งทำให้เกิดความรู้สึกว่าสุขสบายบ้าง ถ้าสุขสบายสิ่งใดก็จะชอบใจ คิดใจสิ่งนั้น อยากเสพซ้ำ ขณะที่ถ้าไม่สบายได้ทุกสิ่งใดก็จะขัดใจไม่ชอบสิ่งนั้น อยากที่จะเลี่ยงหนี กำจัดหรือทำลาย สิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้น มีอยู่ในชีวิตประจำวัน เพราะฉะนั้น กระบวนการของสติจึงต้องควบคู่ด้วยสัมปชัญญะหรือปัญญาเพื่อจะทำให้เกิดความเข้าใจ มองเห็นสิ่งทั้งหลายตามสภาพความเป็นจริง ไม่ตกอยู่ในอำนาจของความคิดที่ปรุงแต่งจนเกิดความเคยชินและสั่งสมเพิ่มเรื่อยๆ จนกลายเป็นค่านิยม ทศนคติ ทัศนคติ ทัศนคติที่ทำให้ยึดถือนิยมเชิดชู ในทางกลับกัน หากสติสัมปชัญญะคอยกำกับอยู่ทุกขณะจิต มีสติตามรู้ทันขณะปัจจุบัน ย่อมคลายวงจรแห่งอกุศลกรรมลงได้ ย่อมทำให้เห็นสภาพจิตนิสัยทั้งอารมณ์ที่ปรารถนาและไม่ปรารถนา ถ้าก็จะรับรู้รู้เผชิญสภาพที่เป็นจริงของตนเองตามที่มันเป็น ไม่หลีกเลี่ยงไม่หลอกลวงตนเอง แล้วนำไปสู่การแก้ปัญหาที่มากลอบได้ เมื่อบุคคลหรือครอบครัวต่างร่วมคิด มีสติร่วมกัน แนวทางการแก้ปัญหาที่มีคุณค่า เป็นประโยชน์ก็สามารถเกิดได้ อย่างน้อยเป็นแนวทางการค้นพบตนเอง เลือกลงและยอมรับตนเอง พร้อมทั้งจะนำครอบครัวของสังคมหลังนวยุคด้วยแนวทางปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง อันเป็นมรรควิถีของการดำเนินชีวิตบนพื้นฐานความไม่ประมาทในชีวิต ภัยและสภาพการเปลี่ยนแปลงของสถานการณ์ทั้งหลายโดยใช้หลักมัชฌิมาปฏิปทา ทางสายกลางของการดำรงตนให้อยู่อย่างพอดี พอเพียง พอเหมาะ ไม่ฟุ้งเฟ้ออย่างไร้ประโยชน์ ไม่ยึดวัตถุเป็นที่ยึด ดำรงชีวิตอย่างมีสติสัมปชัญญะ มีวิจรรณญาณในการไตร่ตรองอย่างเป็นเหตุเป็นผล ตามสภาพแวดล้อม รู้จักแยกแยะสิ่งดี สิ่งไม่ดี สิ่งที่มีคุณ สิ่งที่ไม่มีความ ประโยชน์และมีโทษประโยชน์ ตามสภาพความเป็นจริงลักษณะอย่างนี้จะสามารถนำไปสู่การสร้าง ความมั่นคงของบุคคลและครอบครัวได้

3. สืบเนื่องจากสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว มีบางคนในครอบครัวหลังนวยุคเลือกทางออกด้วยการประพฤตินอกนอกกลุ่มของครรลองครองธรรมทั้งปัญหานอกใจคู่ครองและ/หรือการพึ่งพาเครื่องเต็มของมีเงินมา ปัญหาดังกล่าวนี้ ควรนำพุทธจริยศาสตร์ขึ้นพื้นฐาน คือ ศีล 5 มาเป็นแนวทางในการกำกับ

สารัตถะแห่งเจตนาศีล 5 จำแนกออกเป็น 2 ส่วนด้วยกัน คือ ส่วนที่เป็นข้อห้ามมิให้ละเมิดคนอื่นและส่วนที่เป็นข้อห้ามมิให้ละเมิดตนเอง การละเมิดคนอื่นสามารถกระทำได้ 2 ทาง คือ ละเมิดร่างกายหรือชีวิตของผู้อื่นนั้น และละเมิดทรัพย์สินหรือสิ่งอื่นที่คนผู้นั้นครอบครองอยู่ (สมภาร พรหมทา, 2541: 57) จากประเด็นนี้ เมื่อพิจารณาดูศีล 5 จะเห็นว่า การฆ่าสัตว์ตัดชีวิตของผู้อื่นนั้นถือเป็นการละเมิดร่างกายและชีวิตของผู้อื่น การลักทรัพย์ที่บุคคลอื่นเขาไม่ได้ให้ ถือว่าเป็นการละเมิดในทรัพย์สิน

ของผู้คนที่ครอบครองอยู่ การประพุดติผิดในกาม ถือว่าเป็นการละเมิดบุคคลที่คนอื่นครอบครอง ทั้ง 3 ข้อ จะเน้นที่การละเมิดบุคคลอื่น ขณะที่การพุดตเป็นการเพาะบ่มอุปนิสัยที่ไม่ดีให้แก่ตนเอง ทำให้เป็นคนไม่น่าเชื่อถือ หากสิ่งที่พุดนั้นไปกระทบหรือส่งผลให้บุคคลอื่นเสียหาย ถือว่าเป็นการละเมิดผู้อื่น ส่วนการดื่มสุราและเสพของมีนเมาถือเป็นการทำลาย เบียดเบียนตนเอง ทำลายสติปัญญาของตนเอง หากผลของการดื่มสุราไปแสดงพฤติกรรมอันก่อให้เกิดโทษแก่ผู้อื่นถือว่าเป็นการละเมิดทั้งแก่ตนเองและผู้อื่นเช่นกัน ดังนั้น หากพิจารณาถึงคุณค่าทางจริยธรรมของศีล 5 นี้แล้ว มุ่งต้องการให้เกิดความปกติสุข ความสงบสุขของสังคมเป็นพื้นฐานด้วยการไม่ละเมิดสิทธิ (Right) และให้มีหน้าที่ความรับผิดชอบ (Obligation) สำหรับในพระพุทธศาสนา มองว่า มนุษย์เมื่อเกิดมาแล้วย่อมมีสิทธิโดยชอบธรรมตามธรรมชาติ ซึ่งเป็นสิทธิที่ติดตัวคู่กับมนุษย์มาตั้งแต่วันแรกที่เขาถือกำเนิดมา ต่อเมื่อมีจิตสำนึกชัดเจนต้องแสดงมโนธรรมแห่งความรับผิดชอบ สำหรับปัญหาความไม่มั่นคงของครอบครัวไทยในสังคมหลังนวยุคที่มีการละเมิดศีล 5 นี้ มีหลายอย่าง หลายข้อ แต่ผู้วิจัยจะขอยกมาพิจารณาสัก 2 ข้อพอเป็นตัวอย่าง คือ การละเมิดข้อที่ว่าด้วยการดื่มสุราและของมีนเมา และการประพุดติในกาม พอสังเขปดังนี้

มีข้อคำถามว่า บุคคลดื่มสุรา ไม่ได้ไปทำร้ายร่างกายหรือสิ่งของใด ๆ เป็นการดื่มเพื่อสุขภาพ ทำให้เจริญอาหาร เมื่อดื่มเสร็จก็เข้านอน ไม่ได้ก่อความเดือดร้อนกับผู้อื่นทั้งสิ้น อย่างนี้ถือว่ามีคามผิดด้วยหรือไม่ ประเด็นนี้หากพิจารณาในทางข้อกฎหมายบ้านเมืองที่ไม่ได้ไปก้าวล่วงละเมิดสิทธิของผู้อื่นก็ไม่ถือว่าผิด แต่หากพิจารณาในทางศีลธรรม โดยเฉพาะในทางพุทธจริยศาสตร์จะค้านว่า ข้ออ้างดังกล่าวนี้ผิด เพราะเจตนาศีลข้อนี้มุ่งปกป้องสิทธิของปัจเจกบุคคลในสังคม พระพุทธศาสนา มองว่า สังคมที่ปลอดภัยต้องเกิดจากคนในสังคมมีคุณภาพ และสุราหรือเครื่องดื่มของมีนเมาอื่น ๆ ก็เป็นสาเหตุที่ทำให้บั่นทอนคุณภาพของสมาชิกในสังคม ดังนั้น หากสมาชิกในสังคมมีการดื่มสุราและเมรัยทั้งหลายย่อมนำไปสู่การละเมิดศีลที่เหลืออีก 4 ข้อได้ หากมีการควบคุมให้คนมีสติสัมปชัญญะได้ สาเหตุของการละเมิดศีลข้ออื่นอาจจะเบาบางลงได้ ยิ่งกว่านั้น หากพิจารณาคูณาค่าความเสียหายทางเศรษฐกิจ อันเกิดจากสุรา ส่งผลกระทบต่อหลายด้าน อย่างที่ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) (2548: 24) ตั้งข้อสังเกตว่า

1. มูลค่าทางเศรษฐกิจที่มาจากการเสียคุณภาพชีวิต ทำลายสุขภาพต้องเสียเงินรักษาสุขภาพอย่างไม่รู้ว่าจะสิ้นเปลืองเงินอีกเท่าไร
2. ในการผลิตสุรานั้น โรงงานสุราทำให้เกิดควันที่มีกลิ่นเหม็น ควันที่เป็นอันตรายต่อสุขภาพ ทำลายสภาพสิ่งแวดล้อม รัฐต้องสิ้นเปลืองงบประมาณเพื่อแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม
3. คนที่ดื่มสุรานั้นอาจจะขับรถไปเกิดอุบัติเหตุชนกันทำให้ผู้อื่นเสียชีวิต แม้ตัวเองเสียชีวิตก็ส่งผลต่อครอบครัว

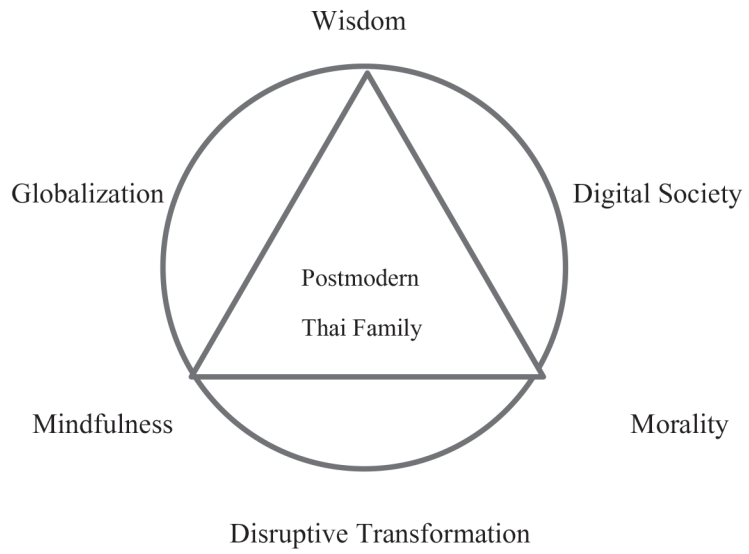
4. ผลเสียหายทางสังคมที่ทำให้เกิดอาชญากรรม ทะเลาะวิวาท

5. ทำให้คนเมามาย มีสติไม่ค่อยดี ทำให้สูญเสียประสิทธิภาพในการทำงานที่ส่งผลต่อการเพิ่มผลผลิต

อีกประเด็นที่เป็นปัญหาของสถาบันครอบครัว คือ การประพฤติดนนอกใจคู่ครอง ถือว่า มีความผิดหรือไม่ ประเด็นนี้หากพิจารณาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ถือว่ามีความผิด เพราะเป็นการละเมิดสิทธิเพราะสามีและภรรยา เมื่อแต่งงานแล้วต่างก็เป็นเจ้าของสิทธิในการอุปการะดูแลซึ่งกันและกัน เพราะฉะนั้นไม่ว่าภรรยาจะไปมีความสัมพันธ์ทางเพศกับชายที่มีใช้คู่ครองของตนก็ถือว่าเป็นการละเมิดสิทธิ หรือสามีจะไปมีความสัมพันธ์กับหญิงอื่นที่มีใช้ภรรยาของตน แม้จะไปประพฤติดนทางกามกับหญิงชายบริการทางเพศที่บรรลุนิติภาวะแล้วก็ตาม ถือว่าเป็นการละเมิดทั้งนั้น เพราะฉะนั้นท่าทีของพุทธจริยศาสตร์สนับสนุนสังคมครอบครัวที่เป็นลักษณะระบบผัวเดียวเมียเดียว ซึ่งจะนำไปสู่การร่วมมือสร้างความมั่นคงของครอบครัวได้ดีกว่า ไม่ว่าสังคมโลกจะเปลี่ยนแปลงอย่างไร ความสุขต้องเกิดจากครอบครัวที่อบอุ่นและนำไปสู่ความมั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืนและสันติสุขได้ด้วยศีลธรรม

บทสรุป

จากประเด็นคำถามที่ผู้วิจัยมีข้อสงสัยว่า “ปัญหาครอบครัวไทยที่กำลังเกิดขึ้นในสังคมหลังนวยุคนี้สามารถที่จะนำพุทธจริยศาสตร์มาบูรณาการเพื่อค้าประกันให้เกิดความมั่นคงของสถาบันครอบครัวไทยได้หรือไม่” นั้น ภายหลังจากที่ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าแล้ว พบว่า สามารถนำมาประยุกต์ใช้แก้ไข้ปัญหาได้ ด้วยการนำหลักพุทธจริยศาสตร์ที่หลอมมาเป็นหลักแห่งการพัฒนาคุณภาพชีวิตที่เรียกว่า ไตรสิกขา อันประกอบด้วยปัญญา ศีล และ สมာธิ สำหรับปัญญานั้น ต้องนำทั้งสารัตถะของสัมมาทิฐิและสัมมาสังกัปปะในการเข้าใจสังคมหลังนวยุคซึ่งเป็นสังคมแห่งโลกที่เชื่อมโยงความเป็นสิ่งเกิน (Hyperconnected World) ที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงหรือพลิกผันด้วยเทคโนโลยีสารสนเทศ ล้วนนำมาสู่การพลิกผันของการเปลี่ยนแปลงทางดิจิทัล (Disruption of Digital Transformation) สังคมหลังนวยุคจึงเป็นอภิปรัชญาของความเป็นเกินจริง (Hyperreality) ซึ่งส่งผลต่อเศรษฐกิจและสังคม นั้นหมายความว่า เทคโนโลยีสารสนเทศจะเป็นปัจจัยสำคัญในการเปลี่ยนสังคมและจะทำให้ทุกสิ่งทุกอย่างความสะดวกให้กับมนุษย์ให้เป็นไปได้ (Impossible is Nothing) ดังนั้น ต้องปรับตัวเรียนรู้ และพัฒนาให้อยู่ร่วมกับกระแสโลกาภิวัตน์เหล่านี้ให้ได้ตามหลักไตรลักษณ์ ขณะที่บางคนไม่สามารถปรับตัวได้ก็ต้องเครียดนั้น ต้องปรับคุณภาพจิตใจให้มีสติสัมปชัญญะต่อสถานการณ์และค้นหาตัวตนของตนเอง ดำเนินชีวิตตามแนวปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ขณะที่บางคนแสวงหาทางออกด้วยกามสุขัลลิกานุโยค นอกจารีตศีลธรรม คนกลุ่มนี้ควรสร้างหลักคิดพุทธจริยศาสตร์ขึ้นพื้นฐานของศีล 5 เพราะฉะนั้น จึงสามารถสรุปเป็นแผนภาพได้ ดังนี้

รายการอ้างอิง

- กีรติ บุญเจือ. (2546). *ชุดปรัชญาและศาสนาเซนต์จอห์น เล่มต้น : เริ่มรู้จักปรัชญา*. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยเซนต์จอห์น.
- _____. (2551). *คู่มือจริยศาสตร์ตามลัทธิวิชาการสากล*. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาพลังแผ่นดินเชิงคุณธรรม (ศูนย์คุณธรรม).
- จิตตินันท์ เดชะคุปต์ และคณะ. (2557). การศึกษาและพัฒนารูปแบบการเสริมสร้างหลักประกันความมั่นคงของครอบครัวไทย. *วารสารมนุษยนิเวศศาสตร์ ฉบับพิเศษ* (สาขาวิชามนุษยนิเวศศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัย ธรรมาราชเนื่องในโอกาสวันสถาปนามหาวิทยาลัยครบ 36 ปี วันที่ 3-5 กันยายน 2557) : 71.
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. (2554). *วาทกรรม : การพัฒนาอำนาจความรู้ ความจริง เอกสิทธิ์ และความเป็นอื่น*. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์วิภาษา.
- พระเทพเวที (ประยูรย์ ปยุตโต). (2532). *พุทธธรรม*. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2548). *เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ*. กรุงเทพฯ : บริษัทสหธรรมิก จำกัด.
- พระศรีคัมภีร์ญาณ (สมจินต์ วันจันทร์). (2554). *การศึกษาวิเคราะห์หลักจริยศาสตร์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา*. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ 11,12*. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- วรากรณ์ สามโกเศศ. (2560). *Global Change*. กรุงเทพฯ: บริษัทโอเพ่นเวิลด์ส พับลิชชิง เฮาส์ จำกัด.
- เศรษฐพงศ์ มะลิสุวรรณ. (2560). *Disruption Part II*. Available from : <https://m.youtube.com>. สืบค้นเมื่อวันที่ 2 มกราคม 2561.
- สวัสดี อโณทัย. (2558). วิธีการสร้างความสุขตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง. *วารสารวิชาการ วารสารเซนต์จอห์น*. 18:22 (มกราคม-มิถุนายน 2558) : 161.
- สมภาร พรหมทา. (2541). *พุทธศาสนากับปัญหาจริยศาสตร์: โสภณีย์ ทำแท้ง และการอุณยฆาต*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.